

e-ISSN 3060-5059

DOI: 10.67227

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNAL

Scientific and Innovative Research in
Social and Humanitarian Studies

Vol. 3 • Issue 9

2026

Founded in 2024

publishscience.uz

publish_science_journal@mail.ru

PEER REVIEWED • OPEN ACCESS

EKOLOGIK BARQAROR RIVOJLANISHNING NAZARIY-FALSAFIY ASOSLARI

Kurbanbaeva Ulbosin Jumag'aliyeva

Nukus davlat pedagogika instituti, mustaqil tadqiqotchi.

e-mail: ulbosin2616gmail.com ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8840-0804>

Аннотация.

Mazkur maqolada ekologik barqaror rivojlanishning nazariy-falsafiy asoslari inson, jamiyat va tabiat o'rtasidagi o'zaro munosabatlar kontekstida tadqiq etiladi. Ekologik muammolarning global tus olishi sharoitida barqaror rivojlanishni faqat iqtisodiy yoki ekologik kategoriya sifatida emas, balki ijtimoiy-falsafiy, axloqiy va aksiologik hodisa sifatida o'rganish zarurati asoslanadi. Tadqiqotda Aldo Leopoldning "Yer etikasi", Xans Jonasning "Mas'uliyat tamoyili", Ulrix Bekning "Xavf jamiyati" hamda Arne Nessning "Chuqur ekologiya" konsepsiyalari qiyosiy va tizimli tahlil qilindi. Mazkur konsepsiyalarning ekologik barqaror rivojlanish paradigmasini shakllantirishdagi o'rni ochib berildi.

Kalit so'zlar: ekologik barqaror rivojlanish, ekologiya falsafasi, inson, jamiyat, tabiat, ekologik etika, ekologik mas'uliyat, chuqur ekologiya, Yer etikasi.

ТЕОРЕТИКО-ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ ЭКОЛОГИЧЕСКИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Курбанбаева Улбосин Жумагалиевна

Нукусский государственный педагогический институт, независимый исследователь.

Аннотация.

В статье исследуются теоретико-философские основы экологически устойчивого развития в контексте взаимоотношений человека, общества и природы. В условиях глобализации экологических проблем обосновывается необходимость изучения устойчивого развития не только как экономической или экологической категории, но и как социально-философского, этического и аксиологического феномена. В исследовании на основе сравнительного и системного анализа рассмотрены концепции «Этики Земли» Альдо Леопольда, «Принципа ответственности» Ханса Йонаса, «Общества риска» Ульриха Бека и «Глубинной экологии» Арне Несса. Раскрыта роль данных концепций в формировании парадигмы экологически устойчивого развития.

Ключевые слова: экологически устойчивое развитие, философия экологии, человек, общество, природа, экологическая этика, экологическая ответственность, глубинная экология, этика Земли.

THEORETICAL AND PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF ENVIRONMENTALLY SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Kurbanbaeva Ulbosin Jumag'aliyeva

Nukus State Pedagogical Institute, Independent Researcher.

Abstract.

This article examines the theoretical and philosophical foundations of environmentally sustainable development in the context of the relationship between humans, society, and nature. In the context of increasingly global environmental challenges, the study substantiates the need to consider sustainable development not merely as an economic or environmental category but also as a socio-philosophical, ethical, and axiological phenomenon. The study employs comparative and systematic analysis to examine Aldo Leopold's "Land Ethic," Hans Jonas's "Principle of Responsibility," Ulrich Beck's "Risk Society," and Arne Næss's "Deep Ecology." The role of these concepts in shaping the paradigm of environmentally sustainable development is explored.

Keywords: environmentally sustainable development, philosophy of ecology, human, society, nature, environmental ethics, environmental responsibility, deep ecology, Land Ethic.

Kirish. Ekologik barqaror rivojlanishning nazariy-falsafiy asoslari deganimizda, inson, jamiyat va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni tadqiq etuvchi konsepsiyalar nazarda tutiladi. XX asrning ikkinchi yarmida tabiat resurslarining tanqisligi, global ekologik xavflar, ekologik o'zgarishlarning chuqur nazariy-falsafiy jihatlarini tadqiq etishga qaratilgan V. Vernadskiyning noosfera konsepsiyasi, N. Moiseyevning koevolyutsiya g'oyasi, Rim klubi tomonidan e'lon qilingan "O'sish chegaralari" ma'ruzasi, Gru Xarlem Brundtland konsepsiyasi, Aldo Leopoldning "Yer axloqi", Xans Jonasning "Mas'uliyat tamoyili", Arne Nessning "Chuqur ekologiya" va boshqa ko'plab konsepsiyalari

shakllandi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tadqiqotda tarixiy-falsafiy, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, analiz va sintez, umumlashtirish hamda aksiologik yondashuv metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Mazkur metodlarning o'zaro uyg'un qo'llanilishi ekologik tafakkur, inson va tabiat munosabatlari, ekologik mas'uliyat hamda barqaror rivojlanishning falsafiy asoslarini ko'p qirrali tahlil qilish imkonini berdi.

Tarixiy-falsafiy yondashuv ekologik tafakkurning shakllanishi va rivojlanish bosqichlarini o'rganishda asosiy metodologik vosita sifatida xizmat qildi. Ushbu yondashuv orqali insonning tabiatga munosabati haqidagi qarashlarning tarixiy taraqqiyoti, antropotsentrik va ekologik paradigmalarining almashinuvi, shuningdek, zamonaviy ekologik falsafaning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan nazariy omillar izchil tahlil qilindi. Natijada ekologik tafakkurning faqat tabiiy resurslardan foydalanish masalasi bilan emas, balki insonning tabiat oldidagi axloqiy mas'uliyati, kelajak avlodlar manfaatlarini va ekologik xavfsizlik muammolari bilan ham chambarchas bog'liq ekanini aniqlashtirildi.

Qiyosiy tahlil metodi A. Leopold, X. Jonas, U. Bek va A. Nessning inson va tabiat munosabatlariga oid falsafiy qarashlarini o'zaro solishtirish imkonini berdi. Ushbu metod asosida mazkur mutafakkirlarning ekologik etika, mas'uliyat, xavf, biosferik tenglik va tabiatning mustaqil qadriyati haqidagi yondashuvlaridagi umumiylik hamda farqli jihatlar aniqlandi. Xususan, A. Leopoldning "yer etikasi", X. Jonasning kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyat tamoyili, U. Bekning "xavf jamiyati" konsepsiyasi hamda A. Nessning chuqur ekologiya g'oyalari qiyosiy nuqtai nazardan tahlil qilindi. Bu esa zamonaviy ekologik tafakkurning nazariy manbalarini tizimli ravishda ochib berishga xizmat qildi.

Tizimli yondashuv asosida inson, jamiyat va tabiat o'zaro bog'langan, bir-biriga ta'sir ko'rsatuvchi yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqildi. Mazkur metod ekologik muammolarni faqat tabiiy yoki texnologik hodisa sifatida emas, balki iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va axloqiy omillar bilan uzviy aloqador kompleks jarayon sifatida tahlil qilish imkonini berdi. Shu asosda ekologik barqarorlikning ta'minlanishi inson faoliyati, jamiyatning qadriyatlar tizimi, ishlab chiqarish modeli va tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatning uyg'unligiga bog'liq ekanligi asoslandi.

Analiz va sintez metodlari ekologik tafakkurga oid nazariy qarashlarni alohida tarkibiy qismlarga ajratib o'rganish hamda ularni yagona konseptual tizimga birlashtirishda qo'llanildi. Analiz jarayonida ekologik mas'uliyat, tabiatning qadriyati, xavf, barqarorlik, insonparvarlik va avlodlararo adolat kabi tushunchalar mazmunan ajratib o'rganildi. Sintez orqali esa ushbu kategoriyalar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik aniqlanib, ekologik tafakkurning yaxlit falsafiy modeli shakllantirildi.

Umumlashtirish metodi tadqiqot davomida olingan nazariy xulosalarni bir tizimga keltirish, turli konsepsiyalardagi mushtarak jihatlarni aniqlash va ekologik barqaror rivojlanishga oid umumiy falsafiy tamoyillarni shakllantirish uchun qo'llanildi. Ushbu metod asosida zamonaviy ekologik tafakkurning markaziy g'oyalari sifatida tabiatga nisbatan ehtiyotkor munosabat, inson faoliyatining uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olish, ijtimoiy va ekologik manfaatlar muvozanatini ta'minlash hamda kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyat tamoyillari ajratib ko'rsatildi.

Aksiologik yondashuv esa tabiatning inson manfaatlaridan mustaqil qadriyati, ekologik mas'uliyat, insonparvarlik, avlodlararo adolat va barqaror rivojlanishning ma'naviy asoslarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etdi. Ushbu yondashuv yordamida ekologik muammolar nafaqat resurslardan foydalanish yoki atrof-muhitni muhofaza qilish masalasi, balki jamiyatning qadriyatlar tizimi bilan bog'liq falsafiy muammo sifatida baholandi. Natijada ekologik barqaror rivojlanishning samaradorligi texnologik va iqtisodiy omillar bilan bir qatorda insonning ekologik ongini, axloqiy mas'uliyatini va tabiatga nisbatan qadriyaviy munosabatini shakllantirish bilan ham bevosita bog'liq ekanini asoslandi. Shunday qilib, tanlangan metodologik yondashuvlarning kompleks qo'llanilishi ekologik tafakkurning tarixiy rivoji, uning zamonaviy falsafiy mazmuni va barqaror rivojlanishdagi aksiologik asoslarini chuqur va izchil tahlil qilishga imkon berdi.

MUHOKAMA

Aldo Leopold tabiat va inson munosabatlarini axloqiy nuqtayi nazardan tahlil qiladi. Aldo Leopold — amerikalik ekolog, tabiatshunos va ekologik falsafaning muhim namoyandalaridan biri hisoblanadi. U "Yer etikasi" haqidagi ta'limotida ilgari surgan asosiy g'oyasiga ko'ra, inson tabiatning egasi emas, balki uning bir qismi hisoblanadi. Shu sababdan ham inson tabiatga faqat iste'mol manbai sifatida emas, balki axloqiy obyekt sifatida qarashi zarurligini ta'kidlab o'tadi. Uning fikricha, "Agar biror harakat biotik jamoaning yaxlitligi, barqarorligi va go'zalligini saqlasa, u to'g'ri hisoblanadi. Aks holda noto'g'ri bo'ladi. Biz yerga o'z mulkimiz sifatida qaraganimiz uchun undan noto'g'ri foydalanamiz" [1].

Aldo Leopoldning "Yer axloqi" konsepsiyasi inson va tabiat munosabatlarini axloqiy asosda qayta ko'rib chiqishga yo'naltirilgan. Sababi, uning fikricha, axloq faqat insonlarga nisbatangina cheklanmasligi kerak, balki suv, tuproq, o'simlik, mikroorganizmlar va hayvonlarni, ya'ni yaxlit Yerni ham o'z ichiga olishi lozimligini uqtiradi. Aldo Leopold tabiatni faqat iste'mol resursi sifatida emas, balki yashashi lozim bo'lgan tirik tizim sifatida baholagan. Muallif fikrlari hozirgi zamon ekologik barqaror rivojlanish va ekologik mas'uliyat falsafasining muhim falsafiy asoslaridan biri hisoblanadi.

Bu yo'nalishni rivojlantirgan Xans Jonas — nemis-amerikalik faylasuf bo'lib, ekologik etika, texnologiya falsafasi va mas'uliyat konsepsiyasi sohasida mashhur olim hisoblanadi.

Xans Jonas "Mas'uliyat imperativi: Texnologik asr axloqi yo'lida" asarida zamonaviy texnologiyalar va industrial sivilizatsiya insoniyat taqdiriga ulkan ta'sir ko'rsatayotganini ta'kidlaydi. X. Jonas mumtoz axloqiy ta'limot hozirgi texnologik rivojlanish davri uchun yetarli emasligini aytib o'tadi. Chunki ilgari axloqiy tizimlar inson harakatlarining global va uzoq muddatli oqibatlarini hisobga olmagan.

Jonasning fikricha, "inson harakatlari Yerda haqiqiy inson hayotining davomiyligiga zid bo'lmasligi kerak"

[2]ligini ta'kidlab, ekologik barqaror rivojlanishning axloqiy, insonparvarlik tamoyilini asoslaydi. Biz kelajak avlodlar hayot sharoitlari uchun javobgar ekanligimizni uqtiradi. Darhaqiqat, bunda muallif insonning tabiatga ongsiz va cheklanmagan ta'siri atrof-muhitdagi muvozanatning izdan chiqishiga, ekologik xavflarning ortishiga hamda sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi jarayonlarning kuchayishiga sabab bo'lmoqdaligini aytadi. Zero, "texnologiya inson faoliyatining mohiyatini o'zgartirib yuborishi" [3], o'z navbatida, mazkur texnologik taraqqiyot global ekologik xavflarni keltirib chiqarayotganini ko'rsatadi. Darhaqiqat, hozirgi zamon texnologiyalari insonning dunyoqarashi, tafakkur tarzi, turmush tarzi va tabiatga ta'sir ko'rsatish imkoniyatlarini sezilarli darajada o'zgartirdi. Bugungi kunga kelib inson faoliyatining ta'sir doirasi nafaqat lokal, balki global jarayonlarga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda, bu, o'z navbatida, ekologik barqarorlik va mas'uliyat masalalarining ahamiyatini borgan sari kuchaytirmoqda.

Ekologik barqaror rivojlanish haqida yana bir olim Ulrix Bek o'zining ta'limotida zamonaviy industrial jamiyatning yangi bosqichi — "Xavf jamiyati: yangi zamonaviylik sari" (Risk Society) konsepsiyasini ilgari suradi. Muallifning fikricha, sanoat taraqqiyoti va texnologik rivojlanish inson hayotini yengillashtirib qo'ymasdan, shu bilan bir qatorda, global xavflarni ham yuzaga keltirayotganligini ta'kidlab o'tadi. Muallifning "zamonaviy jamiyatda boylik ishlab chiqarish — xavf ishlab chiqarish jarayoni bilan birga kechadi" [4] degan fikri iqtisodiy o'sish va ekologik xavflar o'rtasidagi bog'liqlikni ochishda, ya'ni parallellik o'tkazishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bek industrial jamiyat o'z taraqqiyoti bosqichida o'zi uchun xavf ishlab chiqarayotganini ochib beradi. U. Bekning mazkur konsepsiyasi bugungi kun uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Darhaqiqat, zamonaviy globallashuv va yuqori texnologiyalarning rivoji inson hayotini ancha yengillashtirish barobarida, yangi-yangi ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy xavflarni ham maydonga olib chiqdi. Bek ta'kidlagan "xavf jamiyati" konsepsiyasiga muvofiq, zamonaviy sivilizatsiyada boylik yaratish jarayoni bilan bir vaqtda turli xil xavflar ham ishlab chiqariladi. Shu munosabatda zamonaviy dunyoda jamiyat oldidagi asosiy vazifa — jamiyatning faqat iqtisodiy o'sishi emas, balki ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyatni parallel olib borish zarur bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy ilmiy-falsafiy qarashlarda ekologik muammolar faqat tabiiy masala emas, balki inson sivilizatsiyasining umumiy rivojlanish yo'nalishi bilan bog'liq tizimli muammo sifatida qaraladi. Mazkur yondashuvda inson, jamiyat va tabiat tizimlari o'zaro bog'liq yaxlit tizim sifatida olib qaraladi.

Norvegiyalik faylasuf va ekolog Arne Ness "chuqur ekologiya" ("deep ecology") konsepsiyasida tabiatni faqat resurs emas, balki mustaqil qadriyatga ega tizim sifatida ko'rishni tavsiya etadi.

Arne Ness inson va tabiat munosabatlarida "insonning tabiatga aralashuvi haddan tashqari ortib ketgan" [5]ligi, ekologik inqirozning asosiy sababi insonning tabiat ustidan ustunlikka asoslangan dunyoqarashi bilan bog'liq ekanligida ko'radi. Uning ta'kidlashicha, insonning hayot tarzi o'zgarimas ekan, ekologik muammolar ham saqlanib qolaveradi.

A. Nessning mazkur g'oyasi ekologiya falsafasida antropotsentrizmdan biotsentrizmga o'tishning nazariy asosini belgilab beradi. Arne Nessning "Ekologiya, jamiyat va turmush tarzi" asari ekologik etika va ekologiya falsafasida muhim o'rin tutadi. Unda inson va tabiat o'rtasidagi munosabatni qayta ko'rib chiqish, tabiatni mustaqil qadriyat sifatida qabul qilish g'oyasi ilgari suriladi.

Mazkur asarda ekologik inqirozning asosiy sababi jamiyatning iste'molchi hayot tarzi va tabiatni birdan-bir resurs sifatida olib qarashi bilan bog'liq jihatlar ochib berilgan. Shu sababdan ekologik barqaror rivojlanish uchun nafaqat iqtisodiy tizim, balki insonning hayotiy paradigmasi ham o'zgarishi kerak. Bizning fikrimizcha, bu g'oya ekologik barqaror rivojlanishda faqat texnologik o'zgarishlar emas, balki inson va jamiyatning ma'naviy va axloqiy o'zgarishlarining ham ta'siri mavjudligini ko'rsatadi.

XULOSA

Olib borilgan nazariy-falsafiy tahlil quyidagi xulosalarni shakllantirish imkonini beradi.

Aldo Leopoldning "Yer etikasi" konsepsiyasi axloqiy munosabatlar chegarasini insonlararo munosabatlardan biotik hamjamiyatgacha kengaytiradi. Bu tabiatga faqat resurs sifatida munosabatda bo'lishdan unga alohida qadriyat sifatida qarashga nazariy asos yaratadi.

Bizning fikrimizcha, Xans Jonas ta'kidlaganidek, bugun inson tabiatga cheksiz hukmron bo'la olmaydi, kerak bo'lsa, texnologiyalar kelajak avlodlar hayotiga xavf tug'dirishi mumkin. Shu sababli bugun yangi "mas'uliyat etikasi" — ya'ni kelajak avlodlar oldidagi axloqiy javobgarlik g'oyasi zarurdir.

Demak, Xans Jonas ekologik etika va ekologiya falsafasida kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyat hissini shakllantirgan mutafakkirlardan biri hisoblanadi. Uning g'oyalari ekologik barqaror rivojlanish, ekologik xavflar va insonning atrof-muhitga munosabatini bilishda bugungi kunda ham dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ekologik barqaror rivojlanish g'oyasi inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarga yangicha yondashuv asosida qarashni talab etadi. U falsafaning asosiy yo'nalishlari — ontologiya (borliq haqidagi ta'limot), gnoseologiya (bilish nazariyasi) hamda aksiologiya (qadriyatlar nazariyasi) bilan bog'liqligi shubhasiz. Mazkur yondashuv iqtisodiy o'sish, ijtimoiy barqarorlik va ekologik xavfsizlik o'rtasida muvozanatni ta'minlashga qaratilgan.

Barqaror rivojlanish ontologiyasiga ko'ra, inson tabiatga nisbatan hukmron turuvchi yoki uning egasi emas, balki tabiiy tizimning ajralmas bir qismi hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, inson, tabiat va jamiyat yaxlit mavjudlik tizimi sifatida talqin etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Leopold A. *A Sand County Almanac, and Sketches Here and There*. – New York: Oxford University Press, 1949. – 226 p. – P. 224–226. – URL: <https://books.google.com/books?id=BczRAAAAMAAJ> Google Books

2. Jonas H. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. – Chicago: University of Chicago Press, 1984. – 263 p. – P. 11. – URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/1/bo5953283.html> [University of Chicago Press](#)
3. Jonas H. *The Imperative of Responsibility: In Search of an Ethics for the Technological Age*. – Chicago: University of Chicago Press, 1984. – 263 p. – P. 18. – URL: <https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/1/bo5953283.html> [University of Chicago Press](#)
4. Beck U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. – London: Sage Publications, 1992. – 272 p. – P. 19. – URL: <https://www.sagepub.com/shop/buy-a-book/risk-society-1-203184> [Sage Publications](#)
5. Naess A. *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy* / trans. by D. Rothenberg. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – XIII, 223 p. – P. 53. – DOI: 10.1017/CBO9780511525599. – URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511525599> [Cambridge](#)